

УДК 376.58

ВРАХУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ УЧИЛИЩ У КОРЕКЦІЙНО-ВИХОВНІЙ РОБОТІ

Товканець О.С.

У даній статті розглядаються питання корекційно-виховної роботи з учнями професійно-технічних училищ. Наголошується на важливості врахування індивідуально-психологічних властивостей учнів.

Ключові слова : учні професійно-технічних училищ, індивідуально-психологічні властивості особистості, корекційно-виховна робота.

З проголошення незалежності України тривають пошуки національного шляху розбудови професійно-технічної освіти, її адаптації до ринкової економіки. У 1998 р. було прийнято перший в історії України Закон «Про професійно-технічну освіту», після якого було видано низку постанов та указів стосовно вдосконалення системи професійно-технічної освіти. Зокрема, заслуговує уваги Указ 2005 року «Про додаткові заходи щодо вдосконалення професійно-технічної освіти в Україні». Проте в системі професійно-технічної освіти є чимало проблем, в тому числі мають місце певні труднощі в ефективному забезпеченні навчально-виховного процесу. Це пояснюється, насамперед, специфічним контингентом учнів професійно-технічних училищ. В результаті проведеного нами дослідження встановлено, що значна частина учнів цих закладів мають ті чи інші відхилення в психічному розвитку і поведінці. Тому вважаємо, що проблема вивчення і врахування індивідуально-психологічних властивостей учнів з метою організації відповідної корекційно-виховної роботи з ними заслуговує уваги.

Так, часто в професійно-технічних училищах можна спостерігати учнів з легкими формами затримки у психічному розвитку, які піддаються корекції на ранніх стадіях. Проте у підлітковому віці, якщо дитині не надана відповідна допомога у початкових класах, здійснити це дуже складно.

До відхилень у психічному розвитку учнів професійно-технічних училищ можна віднести й деякі відхилення в перебігу психічних процесів. Наприклад, незначний обсяг уваги (менше 7 об'єктів), низьку стійкість уваги (менше 30 хв.), малий розподіл, повільне переключення, часте відволікання, розсіяність.

У сфері відчуттів і сприймання – це, насамперед, слабкий зір, який на сьогоднішній день спостерігається у значній частині учнів, рідше – гіперестезія (підвищена чутливість до певних звуків, запахів), гіпостезія (пониження чутливості), парестезія (неприємне суб'єктивне відчуття стягування шкіри, поколювання,

тремтіння, зуду).

У деяких учнів може бути добре розвиненим аналітичний тип сприймання і дуже слабо синтетичний (або навпаки), що не дозволяє їм досягти високих результатів у навчальній діяльності.

Чимало учнів не відзначаються хорошою пам'яттю, у них може переважати механічна пам'ять, мимовільна і дуже слабо розвинена смислова і довільна пам'ять. Об'єм короткочасної пам'яті – менше 6 об'єктів. Крім того, іноді має місце гіпомнезія – загальне ослаблення пам'яті, амнезія – випадання із пам'яті яких-небудь окремих подій, явищ та ін.

Відхилення у мислительній діяльності проявляються у переважанні практично-дійового і наочно-образного мислення, відсутності критичності, самостійності мислення, порушення темпу мислення та ін.

Уява може відзначитися бідністю, репродуктивністю, відсутністю довільності, надмірною схильністю до фантазування.

Значну групу психічних розладів, характерних для учнів профтехучилищ, складають неврози, які найчастіше є наслідком міжособистісних конфліктів, психологічного напруження [1]. До факторів, які сприяють виникненню неврозів, можна віднести специфічні особливості, включаючи інфантилізм, психопатичні, акцентуовані характери, виснаження організму в результаті хвороби, інтоксикації. За формами прояву неврози поділяють на невротичні реакції (короткочасний нервово-психічний розлад, який зустрічається дуже часто у багатьох осіб і швидко проходить), невротичний стан (більш серйозний, стійкий, тривалий розлад, який важче зникає сам по собі), невротичне формування характеру (тривалий невротичний стан, часті невротичні реакції, які ведуть до виражених характерологічних змін в структурі особистості).

Іноді в літературі зустрічається поняття "шкільні неврози". Але це поняття поки що, на нашу думку, недостатньо чітко визначено. Як самостійне воно, очевидно, не може вживатися, бо в групі шкільних неврозів, по суті, відносяться всі інші види неврозів дітей.

Незалежно від того, що серед вчених немає єдності щодо правомірності вживання терміну "шкільні неврози", слід визнати, що в самому навчальному процесі є чимало моментів, які можуть зумовити порушення природного психічного комфорту дитини.

Вчені В.Ф.Матвеев, О.Л.Гройсман [2] відзначають, що при

аналізі медиками багатьох дитячих психотравм дуже часто виявляються так звані "дидактогенні" першоджерела. Існує й термін "дидактогенія" для визначення емоційних розладів, невротичних станів. Дидактогенія виникає внаслідок психологічної травми, яку учень отримав в навчально-виховному процесі в школі. Вивчення особистості цих дітей показує, що у виникненні дидактогенії певну роль відіграє тип нервової системи. Ці неврози часто виникають у дітей з високим рівнем тривожності, замкнених, неврівноважених. Значення мають і деякі особливості навчального процесу, пов'язані з емоційною перенапругою. Для більшості дітей виклик до дошки, контрольна робота, екзамен не є занадто важким випробуванням. Проте у частини дітей такі стресові фактори, які можуть доповнитися ще й нетактовністю вчителя, викликають неврози, перші симптоми яких іноді зустрічаються вже у молодшому шкільному віці і чітко проявляються у підлітковому віці.

У багатьох випадках відхилення у психічному розвитку особистості визначаються як "пограничний стан" між нормою і патологією.

До пограничних станів можуть бути віднесені і такі відхилення у формуванні особистості, як акцентуації характеру.

Це питання вивчав німецький вчений К.Леонгард [3]. Він довів, що індивідам з акцентуованим характером властивий надзвичайно сильний розвиток якоїсь однієї риси, яка стає домінуючою, гіпертрофованою і в деяких випадках має тенденцію до переходу в патологію.

Діти демонстративного типу, як правило, виховувалися в сім'ях, де виконувалися всі їх бажання, вони завжди були в центрі уваги, з ними спілкувалися практично без перерви і батьки, і інші рідні і близькі.

В результаті у цих дітей сформувалася завищена самооцінка, потреба у загальному визнанні. Вони дуже боляче реагують на свої невдачі, заздять успіху інших дітей. Якщо не можуть досягти реальних успіхів в чомусь, то видумують їх. Правда, іноді демонстративний тип акцентуації характеру може розвинути внаслідок занедбаності дитини, який завжди бракувало уваги з боку оточуючих і вона будь-що хоче привернути до себе увагу, іноді навіть негативними вчинками.

Діти нестійкого типу акцентуації найчастіше виявляються у сім'ях, де батьки не надавали належного значення спілкуванню з дітьми. Такі діти росли самі по собі, легко потрапляли під чужий вплив (найчастіше негативний), не мали стійкої самооцінки, відзначалися відсутністю наполегливості, відповідальності, цілеспрямованості навіть у грі, не кажучи вже про навчання та інші види діяльності.

В деякій мірі схожими на них є діти-гіпертими. Вони такі ж безвідповідальні, легковажні, необов'язкові, поверхові. Правда, вони здебільшого виховувалися у сім'ях, де батьки звертали перебільшену увагу на виховання дитини: її постійно повчали, контролювали кожен крок, забороняли ті чи інші дії, проявляли недовіря. В таких умовах гіперопіки у дитини придушується розвиток саморегуляції, запізнюється формування почуття обов'язку і т.п.

Астенічний тип акцентуації характеру дитини найчастіше формується на основі меланхолічного темпераменту під впливом значної вимогливості до дитини з боку батьків.

Часто ті моральні вимоги, які ставлять батьки перед нею, є непосильними для неї. Дитина починає переживати, відчуваючи свою невідповідність очікуванням батьків, у неї розвивається відчуття власної неповноцінності. Саме у таких дітей часто спостерігаються депресивні стани, що не є нормою для дітей дошкільного віку.

Відхилення у формуванні особистості проявляються у відхиленнях в її поведінці, в діях, неадекватних вимогам загальноприйнятих норм і правил поведінки.

Відхилення у поведінці особистості можуть проявитися у будь-які вікові періоди, але особливо небезпечними в цьому плані, на думку багатьох вчених, є підлітковий вік. Саме у цьому віці найчастіше починає проявлятися важковихованість дітей.

Підкреслимо, що дійсно важковиховуваними учнями, очевидно, слід вважати не всіх дітей з відхиленнями у психічному розвитку і поведінці (хоч, безперечно, вчителю важче працювати з ними, ніж з іншими), а в першу чергу тих, які важко піддаються

виховному впливу, оскільки в системі їх суб'єктивних ставлень наявні ті чи інші відхилення: негативне ставлення до навчання, школи, вчителя, неадекватна самооцінка; неповага до оточуючих, негативне ставлення до праці і т.д. [4].

Поняття "ставлення" ширше, ніж поняття "поведінка". Воно виражає спрямованість особистості, розуміння і критичну оцінку поступків.

В.М.М'ясищев вважає, що відносини (ставлення) - це система вибіркових індивідуальних зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної реальності. У ставленнях виражається активна внутрішня позиція особистості, яка поєднує внутрішні переживання і зовнішні дії.

Відносини можуть бути об'єктивними і суб'єктивними. Об'єктивні відносини - всі ті відносини, які виникають і існують в макро - і мікросередовищі, яке оточує дитину і в якій вона повинна вступати, незалежно від її волі і бажання. Включаючись у ці відносини, дитина формує свої власні погляди на навколишню дійсність і виражає своє суб'єктивне ставлення до різних сторін цієї дійсності.

Особистість, формуючись у взаємодії з людьми, не тільки задовольняє свої потреби, але й регулює свою поведінку.

Уже в ранньому дитинстві в зв'язку з існуванням соціальних вимог і заборон у дитини виникає усвідомлення обов'язкового і забороненого. Поряд з "хочу" існує "не можна", "потрібно" і т.п. Виникає різне співвідношення зовнішнього і внутрішнього світу - поведінки "для себе" і "для інших". Із цих взаємовідносин формуються такі риси характеру, як ініціативність, сміливість, правдивість або ж замкнутість, нечесність, вередливість.

Особливості типу нервової діяльності у поєднанні з систематичністю, послідовністю і об'єктивною обгрунтованістю (або прямо протилежними особливостями) впливу також сприяють формуванню різних рис характеру як особливостей відносин і способів реагування на різні обставини.

Вирішальним у генетичному розумінні ставлень учня до навчання, праці, суспільної діяльності, дисципліни і первинним в цьому плані ставленням є ставлення до того, хто пред'являє вимоги, знайомить з правилами.

Ріст особистості полягає у перетворенні персонального ставлення у принципове, при якому непомітно відбувається перехід від залежної дії (ради когось) до самостійної дії (ради принципу).

Домінуючі відносини у структурі особистості визначають її спрямованість.

Отже, якщо у індивіда сформоване негативне ставлення до різних видів діяльності, до оточуючих його людей, має місце неадекватна самооцінка і т.ін., є підстави говорити про негативну, можливо, асоціальну спрямованість.

Таким чином, відхилення у системі суб'єктивних відносин учнів можуть служити основним критерієм їх важковихованості.

Іншими словами, важковиховувані учні - це такі, у яких порушені відносини з середовищем, особистісні взаємовідносини з людьми, які їх оточують. Ці учні не здатні адаптуватися до умов середовища, адекватно реагувати на його вимоги.

Слід підкреслити, що система суб'єктивних відносин у шкільному віці ще продовжує формуватися, вдосконалюватися.

Все це хоч і дає підставу говорити про дефективність відносин (ставлень) як домінуючої властивості важковиховуваних дітей, разом з тим вказує на можливість успішної корекції відхилень.

В організації корекційно-виховної роботи з важковиховуваними учнями необхідно враховувати їх індивідуально-психологічні властивості. Це, насамперед, стосується темпераменту, характеру. Особливості нервової системи зумовлюють властивості того чи іншого типу темпераменту, який в значній мірі визначає поведінку особистості. Відомий вчений Б.М.Теплов дуже влучно відмічав, що властивості нервової системи не визначають ніяких певних форм поведінки, але вони є тим ґрунтом, на якому легше формуються одні способи поведінки і важче - інші.

Особливої уваги вчителя вимагає спілкування з важковиховуваними дітьми - меланхоліками, які належать до слабого типу нервової системи. Це надзвичайно чутливі діти, сором'язливі, не сміливі, уникають контактів з оточуючими, відзначаються високим рівнем тривожності, важко пристосовуються до нових умов.

Саме стосовно цих дітей вчитель повинен проявляти максимум терпачості, доброзичливості, тактовності. Дуже суворий тон, тим більше крик, є абсолютно недопустимим у спілкуванні з дітьми-меланхоліками навіть у випадку вчинення ними серйозно-проступку.

Як правило, такі діти на уроці, знаючи відповідь на питання, дуже рідко піднімають руку, не виявляють бажання виконати якоесь відповідальне доручення. Спостережливий вчитель повинен помітити готовність і неготовність учня успішно справитися з якоюсь роботою. Вдала відповідь на уроці, яка супроводжується відповідним оціночним судженням вчителя перед всім класом, має велике значення для учня.

Є певні особливості у спілкуванні вчителя з учнями, які належать до холеричного і флегматичного типів темпераменту.

Багато проступків холерика в значній мірі зумовлені властивостями його темпераменту, що ми часто мали змогу спостерігати в процесі роботи.

Ми солідарні з Я.Стреляу, який довів, що певний зв'язок між темпераментом і проступками існує, але при цьому сам темперамент навряд чи може бути причиною відхилення у поведінці індивіда. Якщо засоби виховання вступають у протиріччя з властивостями темпераменту, то можуть виникати відхилення у поведінці [5].

Спокійний, врівноважений, доброзичливий тон, терпачість, витримка дуже необхідні вчителю у спілкуванні з такими учнями.

Стосовно учня-флегматика, який відзначається повільністю у всьому, схильний до лінощів, іноді виправданим буває суворий тон, прояви обурення. Ні в якому випадку не можна дозволяти собі насмішки з приводу повільності флегматика.

Важковиховуваних дітей часто називають дітьми із складним характером. Дійсно, багато з них виявляють ті чи інші акцентуації характеру, які негативно позначаються на їх поведінці, взаємовідносинах з оточуючими.

Корекційно-виховна робота з учнями демонстративного типу акцентуації виявляється ефективною при вмілому поєднанні вчителем розумної вимогливості з похвалою, заохоченням, які мають дуже важливе значення для цих дітей.

Похвала і заохочення повинні строго лімітуватися, використовуватися тільки у випадку конкретних досягнень, успіхів учнів, а не надуманих.

У спілкуванні з учнями нестійкого типу акцентуації слід запропонувати чітку систему розумно організованих вимог, звертати велику увагу на постійний контроль за діяльністю учнів, давати

систематичну оцінку їх вчинкам.

З учнями-гіпертимами слід якомога частіше намагатися спільно аналізувати їх діяльність, критично розглянути досягнення і невдачі, спланувати роботу на найближчий період часу. Важливо переконати учня, що не все так легко дається, як він собі уявляє, показати на конкретних прикладах, що легковажність учня, його поверховість у виконанні якоїсь роботи часто не дозволяють йому досягти успіху.

Астенічний тип акцентуації вимагає особливої уваги вчителя. Основне завдання в корекційно-реабілітаційній роботі з такими учнями - підтримати їх, змусити повірити у свої сили, можливості. Таких учнів слід частіше хвалити у присутності інших.

Правильна організація корекційно-виховної роботи з важковиховуваними учнями вимагає від вчителя і знання індивідуальних біо ритмів вихованців. Малоефективним виявляється спілкування з учнем-совою зранку, внаслідок його пониженої працездатності, підвищеної дратівливості, млявості і т.п. в цю пору дня. Більш "відкритими" для спілкування такі діти є в другу половину дня, в той час, як "жайворонки" - навпаки.

В процесі експериментальної роботи було помічено, що учні "сови", як правило, відчували більш значні труднощі, працюючи на першому уроці, ніж, наприклад, на 3-4. Враховуючи це, вчителі намагалися не опитувати їх на перших уроках, чим вдалося досягти позитивних (хоч і не дуже значних) результатів у їх навчальній діяльності, уникнути деяких конфліктних ситуацій, дещо покращити взаємовідносини між вчителем і такими учнями.

Результати нашого дослідження свідчать про те, що врахування індивідуально-психологічних властивостей учнів професійно-технічних училищ в процесі корекційно-виховної роботи зумовлює в переважній більшості випадків позитивні зміни в їх поведінці. Проте в окремих випадках досягти позитивних результатів дуже важко. Це пояснюється, на нашу думку, насамперед тим, що учні продовжували перебувати у несприятливих сімейних умовах.

На сьогоднішній день процес вилучення дитини із несприятливих умов в багатьох випадках є досить складним. У зв'язки з цим доводиться констатувати, що на сьогоднішній день ми володіємо достатньою інформацією про негативний вплив на формування особистості дитини неблагополучної сім'ї. Разом з тим, у нас відсутні достатньо ефективні засоби впливу на неблагополучні сім'ї. Маємо на увазі не вдосконалення системи покарань, а існування широкої мережі закладів, які могли б забезпечити надання реальної допомоги дітям з неблагополучних сімей.

Література

1. Буянов М.И. Беседы о детской психиатрии: Кн. для учителя / Михаил Иванович Буянов. – М.: Просвещение, 1986. – 208 с.
2. Матвеев В.Ф. Основы медицинской психологии, этики и деонтологии / Валентин Федорович Матвеев. – М.: Медицина, 1990. – 176 с.
3. Леонгард К. Акцентуированные личности / Карл Леонгард. – К.: Вища шк., 1989. – 375 с.
4. Козубовська І.В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей в процесі професійного педагогічного спілкування / І.Козубовська. Г.Товканець. – Ужгород: УжДУ, 1998. – 196 с.
5. Стреляу Я. Роль темперамента в психическом развитии / Ян Стреляу. – Пер.с польского/ Общая ред.И.В.Равич-Щербо. – М.: Прогресс, 1982. – 231 с.

Товканець О.С.

Учення індивідуально-психологічних свойств учащихся професійно-технічних училищ в корекційно-випитателній роботі

В данній статті розглядаються питання корекційно-випитателній роботи з учащимися профтехучилищ. Акцентується увага на важкості урахування індивідуально-психологічних свойств учащихся.

Ключевые слова: учащиеся професійно-технічних училищ, індивідуально-психологіческие свойства личности, корекційно-випитателня работа.

Tovkanets O.S.

To the issue of taking into account of individual and psychological characteristics of students of vocational schools in correctional and educational work

The author of the article has considered the issue of the pupil's education in professional colleges. It has been underlined that special attention should be paid to the individual peculiarities of the pupils.

Key words: pupil's education in professional colleges, individual peculiarities of the pupils.